

NUSAYRİLERİN SOSYAL YAPILARI VE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE YAŞAYAN BU TOPLULUĞA DEVLETİN YAKLAŞIMLARI

Erdal AKSOY¹

ÖZET

Nusayrî kavramı ile ilgili olarak farklı bakış açılarına dayalı pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu çalışmada, Nusayrîlik konusunda yapılan kavramsal çerçevelere yer verilerek bu çerçeveler açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti dönemindeki sosyal ve hukuki statüleri açıklandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında devletin bu topluluğa yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşım, hem Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan akademik çalışmalardan hem de devlet tarafından yaptırılmış olan raporlardan faydalanılarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmalardan hareketle, devletin Nusayrîleri Türk milletini oluşturan unsurlardan biri olarak değerlendirdiği ve bu çerçevede bu topluluğa yönelik politikalar geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Nusayrî, sosyal yapı, Osmanlı devleti, millet sistemi, takiyye, Türkiye Cumhuriyeti.

SOCIAL STRUCTURE AND THE FIRST YEAR OF NUSAIRIS REPUBLICAN THIS COMMUNITY LIVING IN TURKEY IN THE STATE APPROACHES

ABSTRACT

Many definitions have been made for the term 'Nusayrî' based on different points of view. In this study tackling the conceptual frameworks concerning Nusayrism an attempt has been made to explicate these frameworks. After explaining their social and juristic status in the period of Ottoman State, the approach has been discussed taken by the state towards this community in the early years of the Turkish Republic. This approach has been put forward in view of both the academic studies conducted in the early years of the Republic and the reports which have been prepared by the states. It is seen that the Turkish state has evaluated Nusayrîs as one of the elements forming Turkish nation and from this perspective it has tried to develop policy towards this community.

Keywords: Alevi, Nusairi, social structure, Ottoman Empire, system of nations, taqiyya, Republic of Turkey.

¹ Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. E-posta: erdalaksoy@gazi.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde Nusayriler; Suriye, Lübnan, Irak, İran gibi Orta Doğu coğrafyasında yaşadıkları gibi Türkiye'nin güneyinde de yaşamaktadırlar. Türkiye'de Hatay il merkezi başta olmak üzere, İskenderun, Samandağı, Altınözü ilçe merkezleri ve bazı köylerinde, Adana il merkezi ile Karataş ve Yumurtalık ilçelerinin bazı köylerinde, İçel il merkezi ile Tarsus ilçesinin bazı köylerinde Nusayri toplulukları yaşamaktadır.

Türkiye'de yaşayan Nusayri inancı ve Nusayriler hakkında oluşturulan literatür tarandığında -misyonerler tarafından yapılan çalışmalar dışındaki- 1980'li yıllara kadarki araştırmaların çok yetersiz olduğu görülmektedir. Dünyada meydana gelen küreselleşme sürecinin etkisi sonucunda ulusal literatürde yeterli olmasa da bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir artış gösterdiği gözlenmektedir. Bu çalışmaları kendi içinde şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: İlk grubu, bu topluluk hakkında akademik düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar oluşturmaktadır (Turan 1973; Türk 2001, 2002; Sinanoğlu 1997; Keser 2005). Bu çerçevedeki çalışmaların içerisinde, Türk üniversitelerinde okuyan öğrenciler tarafından yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları da eklenebilir (Özbek, 2006; Keser, 2006; Demirbaş, 2004). Bu çalışmalarda Nusayriler, objektif bir biçimde ele alınmaya çalışılmakta, veriler sosyal bilimlerin yöntem ve teknikleri ile toplanarak bu çerçevede yorumlarda bulunmaktadır. İkinci grubu, bu topluluğun aynı zamanda üyesi olan araştırmacılar oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile bu grupta yer alan araştırmalar Nusayri din adamları (Şeyh/Şih) tarafından yapılan çalışmalardır (et-Tavil, 2000; Eskiocak, 1997; Özezen, 1992; Sertel, 2005). Bu çalışmalar, Nusayri inancı ve Nusayriler kavramsal çerçevesini açıklayıcı bilgilerden ziyade, Şiilik mezhebini açıklamaya yönelik bilgiler içermektedir. Üçüncü grubu ise, bu alana ilgisi bulunan fakat topluluğun bir üyesi olmayan araştırmacılar oluşturmaktadır (Uluçay, 1996; 2003; Ener, 1993). Özellikle, Uluçay tarafından yapılan çalışmalar derleme kitap özellikleri taşımakla birlikte, çalışmalarının bazı bölümlerini dinî önderlerin bir konudaki görüş ve düşünceleri oluştururken çalışmaların diğer bölümlerini ise konu ile ilgili çalışmaları olan akademisyen/araştırmacıların eserlerinin bir bölümünün derlenmesi oluşturmaktadır.

2. Nusayri Kavramı

Nusayri kavramının kökeni ve anlamı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Nusayri kavramının yaygın olarak kullanımı ya da Arap Alevilerinin kendilerini bu ismin yanında Nusayri olarak tanımlamaları, Alevi felsefesinin oluşundan çok sonraya denk düşmektedir. Nusayri din adamlarının kullanım alanları ve bilimsel literatür dışında, Nusayri kavramının kullanımı yaygın değildir. Hatay bölgesinde yaşayan Nusayriler, halk arasında "Nusayri-Aleviler", "Arap Alevileri", "Fellah" ve "Arap Uşağı" kavramları ile bilinmekte ve adlandırılmaktadırlar.

Türkiye'de yaşayan Nusayriler üzerine çalışmaları olan Türk (2005: 31), topluluğunun kendi grup kimliklerini tanımlamada 'Nusayri' kavramını kullanmadıklarını, bu kavramın sadece bilimsel literatürde yer aldığı belirtmektedir. Buna karşılık bu konuda çalışmaları olan

Keser (2008: 214) ise, Adana ilinde yaşayan Nusayrî topluluğu üzerinde yapmış olduğu alan araştırmasında, bu kavramın halk tarafından da kullanıldığını tespit etmiştir. Adana'da yaşayan topluluk kendini tanımlamak için 'Nusayrî-Aleviler', 'Alevi Nusayrîler', 'Arap Alevileri', 'Alevi', 'Nusayrî' gibi adlandırmaları kullanmaktadır.

Topluluk içinde, başta din adamları olmak üzere topluluğu Caferi olarak tanımlama eğiliminde olan bir grup bulunmakta; bu eğilimin altında yatan neden ise, Alevi kavramından bir ölçüde uzaklaşma çabası olarak değerlendirilmektedir.

Topluluk içindeki asıl tartışma konusu, "Nusayrî" kavramının kullanılıp kullanılmaması meselesidir. Keser (2008: 215)'e göre, topluluk içinde "Nusayrî" kavramına net biçimde karşı çıkan bir kesim mevcuttur. Bu kesim, "Güney Alevileri" ve "Akdeniz Alevileri" gibi farklı kavramlar önermektedir. Kimi topluluk üyelerinin büyük kamusal alandaki toplantılara "Nusayrî" adı altında katılmaları bazı din adamlarının büyük tepkisine neden olmuştur. Bu tepkinin nedeni olarak da "Nusayrî" kavramının topluluğa hakaret amaçlı bir adlandırma olarak Sünniler tarafından türetilmiş bir kavram olduğu iddiasını göstermişlerdir. "Nusayrî" kavramının kullanılması gerektiğinin savunucuları, bu kavramın hakaret amaçlı kullanılmış olmasının onu terk etmeyi gerektirmediği ve bu davranışın takkiyyeden öte bir çaba olmadığı fikrindedirler. İlk olarak küçük bir grup içinde başlayan bu tartışma, zamanla topluluk içerisinde yaygınlaşmış ve farklı fikirde olanlar, bu konu hakkında karşı tarafı itham eden cümleler de içeren karşılıklı bildirimler dağıtmışlardır.

Topluluğun adlandırmasında bir diğer önemli nokta, ana dildedir. Bu kesimlerde ise "Arap" adlandırması görülmekte, ancak dil referanslı adlandırmaya inanç mutlaka eklenmekte, bunun sonucunda da "Arap Alevisi" şeklinde bir kavram ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmayı son derece önemli kılan nokta, tartışmanın büyük oranda din adamları ile yüksek öğrenim görmüş, üst-orta ve üst gelir grubuna bağlı kişiler arasında son derece sert bir söylem kullanılarak gerçekleştirilmiş olmasıdır. 1970'lerde büyük çiftçi ve sanayicilerle birlikte topluluğun üst tabakasını oluşturan ve dini kimlikleri nedeniyle uygulama ve kararları neredeyse tartışılmayan din adamlarının, 1980 sonrası genişleyen yüksek öğrenim görmüş, üst-orta ve üst gelir grubuna dâhil yeni bir üst sınıf tarafından artık sorgulanabildiğinin bir göstergesidir (Keser, 2008: 216).

Nusayrî kavramının din adamları tarafından ve literatürdeki kullanımı ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında, bu konuda birbirinden farklı iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Melikoff (1994) ve Pipes (1990) tarafından ileri sürülen yaklaşıma göre, Nusayrî kavramı Suriye'de geleneksel olarak kullanılırken Fransız manda yönetimi sırasında bu kavramın yerini Alevi (Alawi) teriminin aldığı ve Türkiye'de kullanılan Alevi kavramının da Suriye'deki Nusayrîlerin 'Alevi' olarak tanımlanması sonrasında ortaya çıktığı belirtilmektedir. Van Dam (2000:79) tarafından ileri sürülen yaklaşıma göre, 1980'lerde Suriye'deki Sünni çevrelerce başlatılan ve bu topluluğun İslam içi mi yoksa dışı mı olduğu tartışmalarında da topluluğun Müslüman olmadığını ima etmek isteyenler 'Nusayrî' kavramını kullanırken topluluğun On İki İmam Şiiliğine bağlı Müslümanlar olduğu fikrini benimseyenler 'Alevi' kavramını kullanmayı tercih etmektedirler.

Nusayrî kavramının kökeniyle ilgili olarak da birbirinden çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Massignon (1964:365) bu kelimenin kökenine ilişkin beş ayrı kaynak belirtmektedir: 1) Nasrani (Hristiyan) kelimesinden hareketle Latince ‘nazerini’ kelimesinin bozulmuş şekli, 2) ‘Nâsurâya’ Kufe yakınlarında bir köy, 3) ‘Nisbe’: Nusayrî uydurma Şii şehitlerinden biri olup ya ‘Ali’nin oğlu ya da onun azatlısı, 4) Nasrani (Hristiyan) kelimesi, 5) Nusayrîliğin de kurucusu sayılan Muhammed bin Nusayr ismi.

Buna karşılık Nusayrîlerin tarihini yazan (1924) et-Tavil (2000: 81)’e göre, Nusayrî kavramının kökeni Nusayra Dağlarının isminden gelmektedir: “Halife Ömer’in Suriye’yi fethi sırasında İslam orduları zor duruma düştüğünde Ensar’dan dört yüz elli mücahidi aşkın bir Alevi topluluğu yardımına yetişmiştir. Bu yardım orduya katılınca ordu kısmen başarılı oldu ve bu küçük kuvvete ‘nusayra’ (küçük yardım) denildi. İslamiyet’in ilk dönemlerinde cihadın kurallarından bir tanesi, fethedilen toprakların fetheden orduya verilmesiydi. Nusayra grubunun aldığı topraklara da ‘Nusayra Dağı’ denildi. Bu, Hulv Dağı ile şimdiki Ümraniye bucağının bir kısmından oluşuyordu. Sonradan bu ad, Lübnan dağından Antakya’ya dek Alevilerin yaşadığı bütün dağların özel adı oldu.”

3. Nusayrîlerin Sosyal Yapısı

Nusayrî topluluğu ilk bakışta türdeş (homojen) bir yapıya sahipmiş gibi görülmektedir. Oysa topluluk derinlemesine araştırıldığında toplumsal yapının tarihsel süreç içerisinde yaşanan birtakım sosyal olaylardan veya mezhepsel bakış açılarından kaynaklanan farklılıklardan dolayı çeşitli aşiret ve gruplara ayrıldığı görülmektedir.

Nusayrî toplumsal yapısını sınıf, dinî topluluklar ve aşiretler tarafından parçalara bölünmüş bir toplum olarak tanımlamaya çalışan Talhamy (2008:895)’ye göre Nusayrîler, dört büyük aşiret veya aşiret konfederasyonlarına ayrılmaktadır. Bunlar; Khayyatın, Haddadin, Kalbiya ve Matavira’dır. Birkaç küçük klan/alt aşiretlerin birlikteliğinden oluşan bir aşiret konfederasyonunun kendi lideri vardır. Aşiret konfederasyonundaki her bir klanın kendi lideri olsa da toplulukta iş birliği ve birlik sağlamak zordur. Nusayrîler, aşiret reisleri arasındaki iç kavgalardan ciddi zarar görmüşler ve bu durum onların yapılarında muazzam bir etki yapmıştır. Nusayrî kabileleri sürekli çatışma hâlinde olmasına rağmen, farklı aşiret konfederasyonlarından gelen iki aşiret arasındaki çatışma, aşiret konfederasyonlarının kendi aralarındaki bir saşa asla dönüşmemiştir.

Nusayrîler kendi içlerinde pek çok dinî topluluğa bölünmüşlerdir. Başlıcaları; Shamsiya/Shamaliya ve Qamariya/Kalaziya isimlerindedir. Bu iki dinî grup arasında bazı dinî farklılıklar vardır ve her grubun kendi dinî liderleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, Nusayrî topluluğu üç sınıftan oluşmaktadır. Bunlar; dinî liderler, toprak sahipleri ve Nusayrî topluluğudur. Bu topluluğun büyük çoğunluğunu oluşturanlar köylülerdir.

Nusayrîlerin sosyal yapıları hakkında fazla bir bilgi mevcut olmamakla birlikte genellikle merkezî otoriteye bağlı olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Her bir aşiretin kendi sosyal

yapısı olmasından dolayı aralarında zaman zaman rekabet ve çatışma yaşanmaktadır. Bugünkü Suriye sınırları içinde yaşayan Nusayrîleri politik ve askerî elitinin çoğunluğu Haddadin aşiretine mensup kişilerden oluşmakta, bu durum diğer Nusayrî sosyal grupları ile bu grup arasındaki çatışma alanlarından birisini meydana getirmektedir.

Yirminci yüzyılın başına kadar yukarıda belirtilen farklılıklar içinde Nusayrî topluluğu arasında kargaşa ve çatışmalar süregelmiş, Nusayrîler gerilim taraftarı olmakla itham edilmişlerdir. Nusayrîler, farklı dinî ya da laik lider eksikliğinden dolayı iç dayanışma sağlamamışlar ve etnik bir grup oluşturma başarısını gösterememişlerdir. On dokuzuncu yüzyılın başından beri Nusayrîler isyan durumunda oldukları için topluluk, hiçbir zaman bütünlümlü bir grup olamamıştır (Talhamy, 2008: 895).

Fransızlar, Suriye'yi işgalleri sırasında, bölgenin dinî ve politik yapısını çok iyi bildikleri için, Nusayrî toplumunu kendi taraflarına devşirmek istemişlerdir. Bu duruma topluluğun entelektüelleri, aşiret ve dinî liderleri farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Firro (1999: 212)'ya göre, "entelektüeller ve eğitimli insanlar milliyetçilikten yana tavır alırken ayrılıkçılar ise çoğunlukla Fransızların ekonomik ve siyasi politikalarından menfaat sağlayan kabile reisleriydi. Cemaati kontrol altında tutmak için Fransızlar kabile reislerini aracı olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte, bir pazarlık süreci sayesinde Fransızlar kabileler arasındaki ihtilafları kendi lehlerine yönlendirebilmişler ve bu arada reisler genel bir etnik strateji içerisinde tutarlı bir hiyerarşi oluşturamamışlardır. Neticede kabile reisleri, Fransızlar ve kendi aralarındaki ilişkilere göre siyasi ve ideolojik ittifaklarını da zamanla değiştirdiler. Genelde, Nusayrî bölgelerin muhtarlığını koruma isteğiyle reisler arasında pan-milliyetçilikten uzak kalanlar da olmuştur. Reislerden kaybedenler veya diğerlerine nazaran daha az menfaat elde edenler ise birleştirici veya ayrılıkçı taraflar arasında gelip gitmişlerdir."

Nusayrîler üzerine araştırma yapan bilim insanları topluluğun yeni toplumsal yapılara ve ideolojilere sosyo-kültürel uyum süreçlerini tarih boyunca uyguladıkları "takiyye" kavramsal çerçevesi ile açıklamaya çalışmışlardır. Firro (1999: 211) bu kavramı açıklamak için iki yaklaşım ortaya atmıştır. İlk yaklaşıma göre, takiyye sayesinde Aleviler (Nusayrîler) kendilerini bazen Sünnî, bazen Şii veya siyasi alanda da Marksist devrimci, Pan-Arap milliyetçi veyahut da Suriyecilik (Sosyal Milliyetçi Parti) taraftarları olarak tanıtmışlardır. Kendisi de bir zamanlar Nusayrî olan Süleyman Efendi Al-Adhani 1863'te Beyrut'ta yayımlanmış olduğu "Kitâbu'l-Bakûrâtî's-Süleymaniyye fi-Keşfi Esrârî'd-Diyânâtî'n-Nusayriyye" adlı eserinde Nusayrîlerde takiyye olayına dikkat çekmektedir. Fransız işgalinde kendilerini Hristiyanlığın kaybolmuş bir kolu olarak gösteren Nusayrîler, Pan-Arabizm popüler olduğu zaman bu akımın en büyük savunucusu olmuşlardır. Ardından Hafız Esad döneminde kendilerini Şiilerin on ikinci kısmı olarak tanıtmışlardır.

İkinci yaklaşım ise etnisiteyi bir temel ilke olarak değil de, toplumdaki elitlerin etnik meseleleri somut amaçlar için yönlendirebilme kabiliyetlerinden ve sosyo-ekonomik dönüşümlerin neticesinde meydana gelen sürekli değişimin bir öznesi olarak görmektedir.

4. Osmanlı Devleti'nde Nusayriler

Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları üzerinde pek çok farklı etnik ve dinî grup mensupları birlikte yaşamakta idiler. Osmanlı Devleti'nin kendine özgü sosyokültürel ortamında evrimleşerek ortaya çıkan "millet sistemi"nde, "Ehl-i Kitap" veya "Zımmî" statüsü altında İslam'ın bir bakıma tanıdığı farklı inanç toplulukları; özel statü, özel idari-mali düzenlemelerle idare edilmişlerdir (Ortaylı, 2004).

Suriye, Lübnan, Filistin'de kalabalık bir grup teşkil eden; iyi teşkilatlanmış, Arapça konuşmalarına rağmen artık âdeta ayrı bir "ethnie" olarak yaşamını sürdüren Dürziler; Kuzey Irak ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan Yezidiler ile Anadolu ve Rumeli'nin her yerinde yaşayan Aleviler ve Alavî diye anılmakla beraber, Suriye, Antakya bölgesinde yaşayan Nusayriler millet olarak tanımlanmamışlardır. Bu gruplara devletin bakışı ve idare ile olan ilişkilerinde hukuki, idari, mali uygulama çok ilginçtir ve aslında birbirinden de farklıdır (Ortaylı, 1999: 39).

Osmanlı idaresinde Alevi adını alan Nusayrilerin değerlendirilişi ve ele alınışı Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında yaşayan Türk Alevi gruplarından farklı olduğu gibi Yezidilerden de farklıdır. Ortaylı (1999: 40)'ya göre, Bâb-ı Âli, görmezlikten geldiği bu gibi heterodoks gruplarla ilginç ilişkiler yürütmüştür. Bunlar 19'uncu asırda Suriye'de Lazkiye ve Antakya'daki Nusayriler, geniş ve dağınık olarak Anadolu ve Rumeli'deki Türk-Alevi topluluklar idi. Bâb-ı Âli, Nusayrileri sadece sapkın (heretique) bir grup olarak görmediği gibi; aynı zamanda bu zümreden, gayrimüslimler gibi cizye almayarak onları resmen bir gayr-i müslim (millet) topluluk olarak da görmemektedirler. Şayet bunlar Sünni olduklarını veya bu görüşü kabul ettiklerini söylerse, Yezidilerin aksine tashih-i i'tikad (inancın düzeltilmesi) süreci işlemektedir. II. Abdülhamid devrinde buraya gönderilen propagandistler (tebliğci) sayesinde Antakya ve İskenderun kazalarındaki Nusayrilerin tashih-i i'tikad ettikleri ve bunun için gereken yerlerde mektepler açılması için hükümet (Meclis-i Vükela) kararı alınmıştır.

Bu çerçevede, II. Abdülhamid zamanında Nusayrî mıntıklarına camiler inşa edilip imamlar tayin edilmek suretiyle bir ihtida hareketi sağlanmak istenmiştir. Bu dönemde Nusayriler diğer Şii-Bâtini topluluklar gibi ilk defa Müslüman kitle arasında kabul edilerek mecburi askerliğe tabi tutulmuşlardır. Ayrıca, Nusayrilerin yaşadıkları mıntıklarda açılan modern okullar, onlarla Osmanlılar arasındaki ilişkilerin yeni bir safhaya girmesine yardımcı olmuştur. Bu suretle Nusayrî toplulukları devletin himayesinde yaşayan dini ve etnik bir cemaat olmaktan çıkarak devleti oluşturan bir unsur hâline gelmeye başlamıştır (Öz, 1999: 185).

Resmî yazışma ve tutum dışında devlet adamları ve ulemanın Nusayriler hakkındaki yaklaşımlarına bakıldığında farklılıklar olduğu görülmektedir. Ulema arasında yetişen ve şöhret bulan, eski kazasker tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, bu topluluk için 'Nusayrîyye' kavramını kullanmaktadır. Cevdet Paşa (Dalkıran, 2003:215)'ya göre, Nusayriler Berrü'-Şam'da Lazkiye, Trablus ve civarındaki dağlarda oturmaktadırlar. Dimaşk ile Salihîyye'de dahi bulunurlar. Bunlar da Bâtınıyye'den bir fırka olup Dürziler gibi takıyye yaparlar. Mezhep ve diyanetlerini gizleyerek Müslüman görünürler.

Bununla birlikte Osmanlı yöneticileri, bu topluluğa ulemanın yaklaşımlarından farklı bir bakış açısı ile politika geliştirmişlerdir. Deringil (akt. Ortaylı 1999: 41)'e göre, 26 Haziran 1890 tarihinde Lazkiye (Latakia) mutasarrıfı Muhammed Hassa İstanbul'a gönderdiği yazıda Sahyun bölgesi Nusayrilerinin Sünni-Hanefi mezhebe geçtiklerini dilekçe ile bildirip bu mezhebin eğitimi için okullar ve camiler istediklerini, daha önce Markab ve Cebele bölgesi Nusayrilerinin de aynı şeyi yaptıklarını; bölgedeki Hristiyan misyonerlerin faaliyetine karşı acilen bu isteklerin karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Bâb-ı Âli de misyonerlerin Nusayrî liderleri mali yönden desteklediğini, karşı tedbir olarak aynı şeyin yapılması gerektiğini düşünmektedir. Nusayrilerin durumu, bölgedeki Hristiyan misyonerlerin propagandası dolayısıyla devletin dikkatini çekmektedir.

1839'a kadar Osmanlılar, genellikle imparatorluk sınırları içinde yaşayan dini etnik gruplara yönelik oldukça hoşgörülü bir politika izlemişlerdir. Osmanlı idarecileri, Nusayrilere kendilerine vergileri ödediği ve sadakat gösterdiği sürece belirli bir ölçüde din özgürlüğü vermiş olmasına rağmen, onlar hâlâ imansız kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Nusayrilere karşı Osmanlı idarecilerinin tavrının muğlak olduğunu söylemek mümkündür. Bir yandan onlar hukuki durumları inkâr edilen imansız kişiler ve sapkınlar olarak kabul edilmekte, diğer taraftan resmî nüfus sayımında Müslüman milletin bir parçası olarak görülmektedirler (Talhamy, 2008:896). Bununla birlikte Talhamy, Osmanlılar döneminde Suriye'nin yerel Sünni nüfusunun da Nusayrilere kötü davrandığını, Nusayrileri Sünni toplumun varlığını tehdit eden imansız kişiler olarak gördüklerini, ayrıca inançları ve her türlü ahlak dışı davranışları hoş gördükleri için suçlandıklarını belirtmektedir. Dağlarında dışlanmış olarak çok ağır şartlar altında yaşayan Nusayriler, kıtlıktan ve toprakları işleyememelerinde dolayı sıkıntı çektiler ve vergi borçlarını ödeyemediler. Hatta bazıları isyan edip eşkiya oldukları için Osmanlıların baskılarına maruz kalmışlardır.

Nusayriler, uzun zaman asi davranışları ile nam salmışlardır. Onlar yarı özerk statüden memnun olmamalarına rağmen, 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlılara karşı harekete geçme güçleri sınırlı durumda idi. 19. yüzyıl, Nusayriler ve Osmanlılar arasındaki ilişkide bir dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyılda Nusayriler, Osmanlıların dış güçler tarafından işgal edilmesinden yararlanmaya çalıştılar ve dağlar sürekli isyan durumunda oldu. Nusayriler, sık sık komşu köy ve geçen kervanların karşı cinayet ve soygun eylemlerinde bulundular, ancak Osmanlılar hâlâ kontrolü tekrar kazanmak ve düzeni devam ettirebilmeleri için yeterince güçlü durumdaydılar. Mısır Valisi Muhammed Ali, Suriye'yi fethettiği zaman on yıla yakın bir süre (1832-41) Nusayrilerin büyük bir bölümünü kontrolü altında tutmayı, silahsızlandırmayı ve onları askere almayı başarmıştır (Talhamy, 2008: 896).

5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devletin Nusayrilere Yaklaşımı

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından Cumhuriyet'in millet inşası veya ulus-devlet modeline geçerken, etkin bir şekilde yürütülen ülkenin kurumsal laikleştirilmesi süreci, güney bölgelerde yaşayan Nusayrilerin toplumsal yapıdaki konumlarını düzeltebilme fırsatı doğurmuştur. Bir taraftan bu yaşanan süreç ile birlikte, gerek Cumhuriyet yönetim şekli gerekse ül-

kenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı noktasında, burada yaşayan Nusayrilerin tercihlerini Türkiye katılma yönünde kullanmalarına etki ederken, diğer taraftan da Suriye'deki Baas rejimi, Arap milliyetçiliği, yoksulluk gibi parametrelerde bu sürece etki etmiştir. Bu dönemde Suriye'de yaşayan Nusayriler, sosyoekonomik düzeyleri bakımından toplumun en yoksul ve en az eğitilmiş olan sınıfı arasında yer almaktadırlar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, "kapalı" yapısı olmasından dolayı gerek dönemin entelektüelleri gerekse devlet tarafından yeterli bilimsel bilgi sahibi olunmayan Nusayriler konusunda birkaç araştırma yapılmış ve/veya yaptırılmıştır. Bu dönemde yapılan araştırmalardan ilki, Baha Said Bey tarafından topluluğun yaşadığı bölgelere gidilerek bir ölçüde saha araştırması yöntem/tekniklerine uygun olarak yapılan çalışmadır. Bu araştırma 1927 yılında neşredilmiştir. Bir başka araştırma ise Hatay'ın Türkiye'ye ilhakının bir yıl öncesinde Hasan Reşit Tankut tarafından 1938'de yapılan "Nusayriler ve Nusayrilik" çalışmasıdır. Ayrıca, bu araştırmaların dışında devlet tarafından yaptırılan raporlarda bulunmaktadır.

Baha Said Bey tarafından yapılan araştırmada Nusayrilerin yaşam alanları ve etnik kökenleri ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir; "Nusayriler, İskenderun Körfezini teşkil eden Akdeniz'in kuzey tarafının doğu en uç noktası üzerindeki dağlarda ve sahillerdeki şehirlerde en yoğun tabakalarıyla yaşamaktadırlar. Suriye sınırının ayrıldığı bu kısımdan başka Mersin, Tarsus ve Silifke yörelerinde bilinen ocağa bağlı bir hayli cemaat yaşamaktadır. Bu halkın "Arap, Türk ve diğer ırka mensup olduğu hakkında kesin bir iddiada bulunmak da zordur. Her ne kadar Trablusşam ve yöresinde oturanlar dil ve lehçe itibarıyla "Arap'a benzerlerse de bazı özellikleri bakımından onlardan bariz bir şekilde ayrılmaktadırlar" (Baha Said, 2000: 171).

Baha Said Bey (2000: 171)'e göre Adana sahasında yaşayan Nusayriler ise, büsbütün aykırı bir tip ve karakter göstermektedir. Herhâlde Türkçesi gibi Arapçası da bozuk olan bu halk, her iki dili de aynı derecede konuşurlar. Fakat genellikle dinî ve edebî dilleri Arapçadır.

Tankut tarafından yapılan araştırmada Hatay'ın anavatana katılımının arifesinde burada yaşamakta olan Nusayrilerin tarihi, antropolojik ve inanç yapıları incelenmiştir. Ayrıca araştırmada, bu bölgedeki Nusayriler topluluğu üzerinde seyyahların çok fazla araştırma yaptıkları ve bu durumun nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışmada araştırmacıların siyasi davranarak topluluk ile ilgili dinî ve ırki iftiralar ortaya attıkları konusuna da değinilmektedir. Tankut (1938: 8, 15)'a göre, "Hatay halkının bir kısmına Nusayri adı verilir. Hataylı Alevi yuvarlak kafası, gövdesinin dağlılara mahsus yapısı, konuşmasında ve ruhiyatında ırkının taşıdığı özellikleriyle tam bir Anadolu, Anadolu Alpini olduğu gibi ırk olarak bir Anadolu kadar Türk'tür."

Ayrıca Tankut, çalışmasında Etilerin tarihsel süreçlerini, Türk soyundan geldiklerini ve coğrafi sahaslarını inceledikten sonra Nusayrilerle aralarında etnik benzerlikler olduğunu belirterek topluluğun "Eti Türk"ü olduğu iddiasını ortaya atmıştır.

Devlet tarafından yaptırılan ancak kim/kimler tarafından hazırlandığı belli olmayan “Nusayriler I” adlı rapora göre, Nusayriler mezhep ve anelerini sıkı bir surette saklamakla şöhret almış olan Alevi mezhebinde bir İslam fırkasıdır. Nusayriler aslen Türk ırkına mensup oldukları sabit bulunan bir kavimdir. Suriye kıtasının şimalinde Nehrülkebir’in geçtiği vadiden sonra başlayarak Antakya’ya kadar uzanan ve ovası, yaylası olmayan yüksek dağlarla ve başlıca Cebelülkasir’de kalabalık bir hâlde bulunurlar. Tarsus, Mersin ve Adana (Çukurova)’da yaşayan Aleviler faaliyetleriyle, servetleriyle asıl Nusayriye dağlarının fakir halkına benzemezler, kısmen daha yüksek seviyeye varmışlar ve münevver bir tabaka teşkil etmişlerdir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Nr.490.01.584.17.02).

Raporda aynı zamanda, Türkiye dışında benzer inançları yaşamakta olan topluluk ile Türkiye’de yaşayanları arasında yaşam tarzları, sosyoekonomik düzeyleri ve dünya görüşleri bakımından büyük farklar olduğu da dile getirilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından hazırlatılan Nusayriler raporu ile Tankut’un araştırmaları karşılaştırıldığında özellikle bu topluluğun etnik kökeni ve inanç yapıları ile ilgili olarak elde edilen bilgilerin birbirleri ile örtüşükleri görülmektedir. Her iki çalışmada da topluluk, açık bir şekilde etnik olarak Türk olduklarına dair vurgu yapılmaktadır. Baha Said Bey’in yapmış olduğu araştırmada, Nusayrilerin inanç yapıları ile ilgili olarak verilen bilgiler diğer çalışmalarla benzerlik göstermesine rağmen, etnik kökenleri konusundaki görüşü diğer iki araştırmadan farklılık göstermektedir.

Avrupalı bazı araştırmacıların Nusayrilerin etnik kökenleri ve inanç yapıları hakkında çok yanlış fikirler verildiklerine vurgu yapılan raporda; topluluğun Türk milletinden olduğu, Çukurova, Adana, Mersin ve Tarsus gibi yerleşim yerlerindeki kardeşleriyle birlikte yurdun müdafaasında buldukları ve yıllardan beri Türk kültürü içinde yaşadıkları ve bu kültüre hizmet ettikleri belirtilmektedir.

Ayrıca, Türklerin millî varlıklarının bilincinde olmadan yaşadıkları dönemlerden sonra bugünkü millî rejim kurulunca Alevilerin çok zamandan beri kendilerini Türk camiasından uzak ve yabancı tutmaya mecbur eden sebeplerin -ulema geçinen softaların, kadınların, cahil sofuların taassupları ve kinleri- ortadan kalktığını görmekle mutlu ve huzurlu oldukları ve bu sevince bütün Türklerin iştirak ettikleri belirtilmektedir. Alevi aydınları bugün Cumhuriyet rejiminin öz Türk fertleri olarak kültürel sahada canla başla çalışmakta ve Türkiye’nin/Türklerin kültür seviyesinin yükselmesi için uğraşmaktadırlar (BCA Nr.490.01.584.17.02).

Cumhuriyet Halk Partisi ve Parti Halkevlerinin himaye ve destekleri içinde çalışmak üzere, İçel vilayet merkezinde, Mersin kaza merkezinde, Tarsus kaza merkezinde, Adana merkez kazasında ve Seyhan vilayeti merkezinde Hars Komiteleri kurulmuştur. O dönemde Hatay henüz Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarına dâhil olmadığından bu merkezde hars komiteleri oluşturarak çalışmalar yapılabilmesi mümkün olmamıştır.

Bu komitelerin belirlenmiş genel görevleri arasında konumuz ile ilgili şu maddeler yer almaktadır: İlk olarak, Nusayrî mezhebinde olan Türklerin ana dilleri olan Türkçeden başka ya-

bancı bir dil konuşmaları yüzünden bazı fikirde hâsıl olmuş kötü ve yanlış bir zihniyete karşı bunların Türk ırkından oldukları ilmi ve tarihî hakikatini müdafaa ve neşriyat ile herkese öğretmek,

İkinci olarak, sırf mezheplerinin Sünni olmaması ve Türkçeyi düzgün konuşmamaları sebebiyle kendilerine “Arap uşağı”, “Fellah”, “Nusayrı” gibi sıfatlar verilen Türkler için bu gibi ke-limeleri telaffuz etme düşüncelerini giderecek tedbirler almak,

Daha sonra, neşriyatta bulunmak, konferans ve müsamereler vermek, öğretmenler vasıtası ile okullarda çocuklara telkinler yapmak, Türkçeden gayri lehçede konuşan Türk köylerinde Türkçe millî türkü ve destanları öğretip söylemeyi âdet edindirmek gibi Türk millî birliği ve dayanışmasını kuvvetlendirici her türlü çare ve vasitalardan istifade ederek maksat ve gaye-nin gerçekleştirilmesi için çalışmak,

Bu çerçevede son olarak Hars Komiteleri, bilhassa kaza hars komiteleri üyesi bu önemli millî gaye için çalışırken köylerde ve mahallelerde propaganda, telkin yapmak ve yaratılan ener-jinin hızını artıracak mesaide bulunmak velhasıl amaç ve maksadın gerçekleştirilmesi için çalışmalar yaparak olarak belirlenmiş görevleri bulunmaktadır (BCA Nr.490.01.584.17.03).

Hars Komitelerinin Türkiye’de yaşayan Nusayriler olgusu ile ilgili olarak belirlenmiş genel görev çerçevelerinden hareketle, İçel ve Seyhan vilayetlerinde yapmış oldukları çalışmalardan hareketle hazırlanmış olan raporlar değerlendirilecektir.

Rapordaki bütün bu değerlendirmelerden sonra, Seyhan vilayetindeki Hars Komitelerinin çalışmaları 10 maddeden oluşmaktadır. Rapora göre; ana dilleri olan Türkçeyi hızlı bir şekil-de öğrenerek kolayca konuşabilme istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için resmî devlet okulla-rındaki yetersizlik dikkate alınarak Adana şehrinde 26’sı kadınlara ve 17’si erkeklere mahsus olmak üzere 33 Ulus dershanesi açılmış ve buralarda 738 kadın, 804 erkek okutulmuştur. Bu-ralarda okuyanların yoksullarına Hars Komitesi tarafından alfabe, defter ve kalem yardımla-rında bulunulmuştur. Ulus dershanelerinde görülen fayda ve dershanelere karşı halkın gös-terdiği rağbet göz önüne alınarak, 1 Şubat 1938’de bu dershanelere 54 ulus dershanesi daha ilave edilmiştir. Bu dershanelere kendi istekleriyle gelecek 4–7 yaşındaki kız ve erkek çocuk-lara da dil ve okuma öğretilmesi planlanmıştır. Bu çalışmalarla, 8 yaşında devlet okullarına gitmeye kanunen mecbur olan ve aile çevrelerinde Türkçe konuşmayı öğrenmekte zorluklar yaşayan çocuklar, resmî okullara devama başlamadan önce Türk dilini mümkün mertebe öğ-renmiş olacaklardır.

Adana’nın Karşıyaka Mahallesi’nden başka Bahçeköy, Yalmanlı, Kırmızıdam köylerinde Hars Komitesi tarafından yeni ve modern birer ilkokul binası yaptırılmıştır. Gelecek yıl böy-le dört köyde daha birer ilk mektep açılmasına komite tarafından karar verilmiştir (BCA Nr.490.01.584.17.03).

Seyhan vilayetinde Nusayrilere yönelik olarak devlet tarafından yapılan yatırımlarda ilk sıra-yı, eğitime verilen önemden dolayı, yeni okul inşaları yer almaktadır. Devlet bir taraftan yeni

okul binaları inşa ederken diğer taraftan okullardaki sınıf kapasitelerinin dolmasından dolayı dışarıda kalan öğrenciler için dershaneler açarak eğitim-öğretim hizmetinin mümkün mertebe yaygınlaştırılmasına çalışmıştır. Devletin bu okullaşma süreci ile Türkçe bilmeyen Nusayrî vatandaşlarımıza okuma yazma öğretmek toplumun sosyokültürel bütünleşmesini sağlamaya yönelik politikalar oluşturarak bu çerçevede çalışmalar yaptırdığı ortaya çıkmaktadır.

İçel vilayetindeki Hars Komitelerinin çalışmaları ise 16 madde olarak rapor edilmiştir. Bu rapora göre; Mersin şehrinde, Nusayrîlerin (Arapça da konuşan Türklerin) oturdukları mahallelerde ayrıca, Kazanlı, Kelahmet, Deli Minnet, Çatalkili köylerinde ve Tarsus kasabasında yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde yeni birer ilköğretim binaları inşa ettirilerek eğitim-öğretim hizmetine açılmıştır.

Mersin'deki Isıyuva adlı çocuk yuvasına ücretleri devlet tarafından ödenmek suretiyle 14 çocuk kayıt ettirilmiş olup, bu çocuklar buradan aldıkları eğitim/öğretiminde etkisiyle sosyal çevrelerine çok çabuk uyum gösterebilme becerileri geliştirmişlerdir.

Devlet bu bölgede sosyokültürel bağların evlilik kurumuyla da geliştirilmesini sağlayabilmek için Nusayrî vatandaşları ile diğer vatandaşlarımız arasında gerçekleştirilecek olan evlilikleri teşvik etmiş, bu tür evlilikleri yapacak olanlara da nakdî yardımlarda bulunmuştur. Aynı şekilde bu çerçevede, Nusayrîlerin çok yoğun yaşadıkları köy ve mahalle okullarına millî türküler içeren plaklar verilmiş ve gramofonlar temin edilmiştir.

Ayrıca, Nusayrîlerin işçi olarak toplu çalıştıkları fabrikalarla birlikte okullarda gerek kendi aralarında ve gerek diğer kişilerle Türkçe konuşmalar yapma yoluyla ana dilleriyle konuşmayı öğrenmeleri hususuna gereken önemin verilmesi için ilgili kişilerle görüşülmesine karar verilmiştir. Benzer şekilde, İçel vilayeti içinde Arapça konuşan vatandaşlarla Türkçe konuşan vatandaşların birbirinden ayırt edilmemeleri ve aynı gözle görülmeleri hükümet vilayet makamı kanalıyla temin olunmuştur (BCA Nr.490.01.584.17.03).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de yaşayan Nusayrî toplumunu, Hars Komitelerinin yaptıkları altyapı çalışmaları ve sosyokültürel faaliyetler sonucunda, bölgede yaşayan vatandaşlar arasındaki eski nefret duyguları ve aralarındaki sosyal mesafe ortadan kalkmış ve onun yerine birbirlerine karşı sevgi ile yaklaşma duygu ve düşünceleri geçerli olmaya başlamıştır.

6. Sonuç

Tarihsel süreçten günümüze kadar Nusayrî olgusu pek çok farklı kavramsal çerçeve ile açıklanmaya çalışılmış olup bu alana ilişkin sosyal gerçeklik inşa edilirken de uygun çerçevelerden birinin de kullanıldığı görülmektedir. Nusayrîlik sahası ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan araştırmalardan hareketle, bu konuda disiplinler arası ve nesnel bir bakış açısı ile yapılacak/gerçekleştirilecek alan araştırmalarına ihtiyaç olduğunu belirtmek mümkün gözükmemektedir.

İster Alevilik inanç yapısı içerisinde değerlendirilsin ister Şiiğin bir kolu olarak ele alınsın Nusayriliğin kendine özgü bir sosyal yapısı olduğu görülmektedir. Toplumsal yapıda birbirinden farklı aşiret konfederasyonları ve bunları oluşturan kabile/alt aşiretler olduğu gibi farklı sınıflar ve dinî gruplar da bulunmaktadır. Bu sosyal gruplar arasındaki mücadele ve çatışmalara tarihin hemen her döneminde rastlanılmaktadır. Bu çatışmaların nedenleri arasında, dinî önderlerin bakış açıları, kendi aralarındaki egemenlik ilişkileri, merkezî otorite ile ilişkileri vb. sayılabilir. Dinî önderlik (şeyhlik) tamamen soya bağlı bir olarak işleyen bir statü olup günümüzde de babadan oğula geçerek varlığını devam ettirmektedir.

Nusayriler birçok farklı kültür yapısı (Arap, Fransız, Türk) ile temas ve etkileşim hâlinde olmalarından dolayı farklı kültür unsurları ile bir arada yaşayabilme becerisi gösteren topluluk, onların kültürel unsurları ve inanç yapılarından etkilendikleri gibi hakaretlere ve iftiralara maruz kalmışlardır. Bu yaşanan süreci, pek çok araştırmacı “takiyye” kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Nusayrî topluluğunu Türk milletini oluşturan unsurlardan biri olarak kabul etmiştir. Bugün Türkiye’de yaşamakta olan Nusayrî toplumunun etnik kökenleri referans alınarak Arap millî kimliği ile aynileşme içinde olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Bu topluluğun üyeleri Arap kültüründen ziyade Türk kültürü içinde yaşamakta, bu kültür içinde sosyalleşmekte, her türlü üretim ve hizmetlerini bu kültür içinde yapmaktadırlar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet Türk toplumu ile Nusayrî topluluğunun sosyokültürel bütünleşmelerini sağlamaya yönelik olarak iskân politikası uygulamıştır. Türkiye’de yaşanan sosyokültürel değişimler Nusayrî toplumunu da etkilemiş, kentlerin gelişen yeni mahallelerine doğru yoğun bir göç yaşanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda tamamen Nusayrî nüfusunun ikamet ettiği geleneksel mahallelerin homojen olma özelliği değişmiş ve günümüzde bu topluluk, kent merkezlerinde karışık bir şekilde yaşamaya başlamıştır.

Türk kültür içinde yaşayan ve Cumhuriyet rejimi tarafından Müslüman nüfus olarak kabul edilen topluluğun eğitim-öğretim faaliyetlerine gereken önem verilmiştir. Yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde okular ve gerektiği takdirde ek olarak dershaneler açılarak eğitim faaliyetlerinin aksamamasına azami dikkat gösterilmiştir. Günümüzde yeni nesil, okullaşma oranının da artmasıyla birlikte Türkçe konuşmakta, bu gelişmeyi yaşlı kuşak, gençlerin Arapça bilmemelerini gerekçe göstererek kendi sosyokültürel yapıları için önemli bir sorun olarak görmektedirler.

KAYNAKÇA

- Baha Said Bey (2000): Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri, (Yayına hazırlayan: Doç.Dr. İsmail GÖRKEM), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DALKIRAN, Sayın (2003): “Tarih-i Cevdet’te İslam Mezhepleri II (Dürzilik ve Nusayrîlik)”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 21, 201–217.
- DEMİRBAŞ, Esin (2004): Etnik Azınlıklar, Kültürel Entegrasyon ve Medyada Temsil: Nusayrî Topuluğu Örneği, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- DERİNGİL, Selim (1993): “The Invention of Tradition in late Ottoman Empire” Comparative Studies in Society and History, vol. XXXV. 1993/1, s. 15–16.
- ENER, Kasım (1993): Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış, Hakan Ofset, Adana.
- ESKİOCAK, Nasreddin (1997): İlk Alevi Kimdir?, İstanbul, Can Yayınları.
- Et-TAVİL, Muhammed E.G. (2000): Arap Alevilerinin Tarihi, Nusayrîler, Çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Çivi Yazıları.
- FİRRO, Kais (1999): “Nusayrîliğin Milliyetçilik ve Milli Devlete Adaptasyonu”, Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- KESER, İnan (2008): Kent Cemaat Etnisite: Adana ve Adana Nusayrîleri Örneğinde Kamusalılık, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- KESER, İnan (2006): Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- MASSİGNON, Louis (1964): “Nusayrîler”, İslam Ansiklopedisi, C. 9, MEB Yayını.
- ORTAYLI, İlber (1999): “Alevilik, Nusayrîlik ve Bâb-ı Âlî”, Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- (2004): “Osmanlı Millet Sistemi ve Sosyal Boyutları”, Türkiye Günlüğü, 77, 143–148.
- ÖZ, Mustafa (1999): “Nusayrîyye”, Tarihi Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ensar Neşriyat.
- ÖZBEK, Tarık (2006): Nusayrî Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZEZEN, M. Tevfik (1992): Basında Diyanet Olayı ve Alevilik, Adana.
- SERTEL, Ergin (2005): Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- SİNANOĞLU, Abdülhamit (1997): Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal kitabı, Esra Yayınları, Konya.
- TALHAMY, Yvette (2008): “The Nusayrî Leader İsmâ’îl Khayr Bey and the Ottomans (1854–58)”, Middle Eastern Studies, 44, 895–908.
- TANKUT, H. Reşit (1938): Nusayrîler ve Nusayrîlik Hakkında, Ankara, Ulus Basımevi.

- TURAN, Ahmet (1973): Les Nusayrıs de Turquie dans la Region d'Hatay, Doktora Tezi, Paris.
- TÜRK, Hüseyin (2002): Nusayrılık (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnanç, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- TÜRK, Hüseyin (2005): Anadolu'nun Gizli İnanç Nusayrılık: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri, İstanbul, KaknüsYayınları
- ULUÇAY, Ömer (1996): Arap Aleviliği: Nusayrılık, Gözde Yayıncılık, Adana.
- (2003): Nusayrılık: İnanç Esasları -Tenasuh, Karahan Kitabevi, Adana.
- VAN DAM, Nikolas (2000): Suriye'de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum, Çev. S. İdiz ve A.F. Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları.

Arşiv Vesikaları

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Nr.490.01.584.17.02

Nr.490.01.584.17.03